

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Маршицька В.В.

Інститут проблем виховання АПН України

м. Київ, вул. Берлінського, 9

Розглядаються основні параметри суб'єктивного ставлення особистості та психологічні особливості виховання ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: виховання, ціннісне ставлення, параметри суб'єктивного ставлення, психологічний механізм, природа.

На кожному етапі розвитку суспільства домінують певні орієнтири у вихованні підростаючого покоління. Зміни, які відбуваються у соціальному, політичному, духовному та економічному житті суспільства, загострили потребу в особистості, здатної свідомо та активно визначати спосіб свого життя, відповідати за свої дії та вчинки.

Стратегія виходу з екологічної кризи, гармонізації взаємодії людства і природи, запропонована у програмі дій “Порядок денний на XXI століття”, прийнятій на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992). У цьому і наступних документах (Ріо+5, Ріо+10) наголошується, що пріоритетним напрямом діяльності навчальних закладів має бути виховання ціннісного ставлення до природи, розвиток уміння приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища. Провідного значення набуває відповідність цього процесу психологічному механізму виховання цінностей з урахуванням особливостей становлення суб'єктивного ставлення в онтогенезі.

Мета даної публікації – розкрити психологічні особливості виховання ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку.

Ставлення дітей дошкільного віку до природи визначається ступенем особистісної значущості окремих елементів навколишнього світу та природи в цілому. Воно є наслідком потреб, переживань дітей і спонукає їх до діяльності.

Особистісний смисл, якого набувають об'єкти і явища природи в свідомості, тісно пов'язаний із виникненням соціальних установок діяльності. Так, особистісний смисл як суб'єктивне, індивідуалізоване відображення у психіці та свідомості індивіда соціальних цінностей суспільства переводить фіксовану установку (Д.М.Узнадзе [1]) – ситуативну, керовану вітальними потребами, звільнену від екологічно цінних намірів – у соціальну площину.

Вивчаючи механізми формування соціальних установок, вчені Л.І.Божович [2], О.М.Леонтьєв [3], Б.Ф.Ломов [4], дійшли висновку, що внутрішню позицію особистості, або її спрямованість, визначає стале домінування певних мотивів діяльності. Тобто, суб'єктивні ставлення виступають у ролі засад суб'єктивного світу особистості.

В широкому розумінні, як зазначається в дослідженні Ю.О.Приходько [5], суб'єктивність ставлень означає їх приналежність особистості як суспільному об'єкту. Вони формуються і розвиваються в процесі накопичення та інтеграції життєвого досвіду особистості. В ході розвитку суб'єктивних ставлень формуються специфічні утворення: система інтересів, смаків, поглядів. Будучи інтегральною властивістю особистості, суб'єктивні ставлення накладають свій певний відбиток на всі психічні процеси, стани, властивості. На думку Б.Ф.Ломова, суб'єктивні ставлення виступають у ролі своєрідного “кістяка” суб'єктивного світу особистості. В процесі їх розвитку формуються також певні звички, стереотипи поведінки, способи взаємодії з іншими людьми, тобто стиль поведінки особистості в цілому [4,330-331].

Слідом за В.М.М'ясищевим [6], Б.Ф.Ломов визначає параметри (виміри) суб'єктивних ставлень особистості та поділяє їх на дві групи: 1/базові параметри, до яких належать модальність, інтенсивність, широта, стійкість;

2/другорядні параметри: емоційність, узагальненість, принциповість, активність, усвідомленість, когерентність, домінантність.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність параметрів суб'єктивного ставлення;
- проаналізувати особливості ставлення дошкільників до природи;
- з'ясувати психологічні закономірності формування суб'єктивного ставлення, врахування яких сприяє вихованню ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку.

Відповідно параметру модальності ставлення буває позитивним, негативним, нейтральним, амбівалентним. Прояви модальності можуть бути різні /елементарна емоційна реакція, оцінка типу “подобається - не подобається”, підтримка людини чи події, виступ “за” або “проти”/.

Позитивне, негативне та амбівалентне ставлення характеризуються певною інтенсивністю, що не є сталою для особистості. В ході розвитку суб'єктивних ставлень /а вони існують лише в розвитку/ їх інтенсивність змінюється, спостерігаються періоди її зростання чи спадання. За певних умов “перенасичення” ставлення навіть незначна подія може викликати зміну його модальності: від позитивної до негативної, або амбівалентної, і навпаки.

Модальність суб'єктивного ставлення можна охарактеризувати у двох площинах: “прагматична – непрагматична” та “об'єктна – суб'єктна”. Поєднання цих характеристик дає чотири типи модальності ставлення до природи: об'єктно-прагматичний, об'єктно-непрагматичний, суб'єктно-прагматичний, суб'єктно-непрагматичний [7,59].

Інтенсивність як базовий параметр характеризує міру відображення потреб особистості в об'єктах ставлення та сфери виявлення цього ставлення. В структурі параметра інтенсивності дослідники С.Д.Дерябо, В.А.Ясвін [7] виділяють чотири компонента: перцептивно-афективний, когнітивний, практичний, вчинковий.

Перцептивно-афективний компонент інтенсивності ставлення до природи характеризує рівні естетичного та етичного освоєння об'єктів природи.

Естетичне освоєння природи характеризується як сприйняття, розуміння і творча трансформація в діяльності чуттєво-виразних елементів природних об'єктів, до яких відносяться: форма, обрис, силует; колір; симетрія: величина, розмір; світлотіньові особливості; динамічні властивості; відчутні властивості поверхні; звукові характеристики (тон, тембр, ритм, висота тощо).

Етичне освоєння природних об'єктів розуміють як здатність сприймати світ природи крізь призму людських етичних норм (“аморальна” поведінка зозулі, що підкидає своїх дітей в чужі гнізда). Спільними ознаками розглянутих аспектів інтенсивності ставлення є емоційна оцінка перцептивного факту, єдність перцептивних та афективних процесів.

Когнітивний компонент характеризує рівень змін у мотивації і спрямованості пізнавальної активності, пов'язаної з природою, що виявляються у готовності (нижчий рівень) й намаганні отримувати, знаходити та опрацьовувати інформацію про об'єкти природи (вищий рівень). Важливе значення у формуванні ставлення відіграє спосіб отримання екологічних фактів: від інших людей (з книг) чи в результаті власних спостережень. Суб'єктивно відкриті екологічні факти є впливовішими у процесі формування ставлення до природного об'єкта.

Взаємодія з природними об'єктами стимулює людину до аналізу своїх особистісних відмінностей, емоційних реакцій, поведінки, відповідного ставлення до певного природного об'єкта. Подібний рефлексивний аналіз як наслідок взаємодії з природою обумовлює моральний самоконтроль особистості, тобто совість. “Екологічна совість” примушує людину самостійно визначати власні моральні обов'язки щодо об'єктів природи, вимагає від особистості їх виконання та самооцінки власних вчинків. Така совість виявляється не лише у формі раціонального усвідомлення морального значення вчинку /“когнітивна совість”/, але й у формі емоційних переживань, “докорів

совісті” /”емоційна совість”/.

Однак, замість рефлексії може статися і раціоналізація негативної поведінки щодо природних об'єктів. Раціоналізація виступає як механізм психологічного захисту особистості, самовиправдання в ситуаціях протиріччя між поведінкою та моральною нормою. В цьому випадку, намагаючись підсилити виправдання вчинку, людина “знецінює” значення його для себе та інших, раціонально обґрунтувавши його. У зв'язку з цим дослідники припускають, що в процесі сприйняття природних об'єктів і взаємодії з ними можуть проявлятися такі феномени міжособистісного сприймання, як ідентифікація й емпатія.

Завдяки механізмам ідентифікації та емпатії, результатом сприйняття природного об'єкта може стати симпатія до цього об'єкта, тобто стійка внутрішня прихильність. В процесі взаємодії з будь-яким природним об'єктом важливим є те, як сприймає його людина: як “об'єкт” чи як “суб'єкт”. Тобто, йдеться про суб'єктивне ставлення особистості до рослин, тварин у ситуаціях як реальних, так і ідеальних.

Практичний компонент інтенсивності ставлення характеризує прагнення до практичної взаємодії з об'єктами природи, володіння необхідними для цього технологіями (уміннями, навичками). Маючи низький рівень сформованості цього компоненту людина готова лише частково до практичної діяльності з природним об'єктом, організованої іншими людьми, отже її активність не виходить за межі заданої ситуації. Високий рівень – характеризується прагненням людини до самостійно організованої різнобічної практичної діяльності з природними об'єктами, наявністю різноманітних захоплень, пов'язаних з природою.

Вчинковий компонент характеризує рівень активності особистості, внесення змін у довкілля, що обумовлені суб'єктивним ставленням до природи /характер цих змін визначається типом модальності ставлення: вони можуть бути як сприятливі для природи, так і несприятливі/. “Вчинок – це

“демонстрація” особистістю свого ставлення” [7, 65]. Саме вчинковий компонент є концентрованим проявом суб’єктивного ставлення до природи. Загалом, від перцептивно-афективного до вчинкового компоненту інтенсивності зростає ступінь прояву суб’єктивного ставлення до природи, а також значущість власної надситуативної активності особистості.

Розглянемо наступний параметр суб’єктивного ставлення особистості до природних об’єктів – широту. Цей параметр є сукупністю об’єктів чи сторін дійсності, до яких особистість ставиться суб’єктивно. Будь-яка взаємодія особистості з природними об’єктами не завжди має суб’єктивну забарвленість і це знаходить відображення у широті інтересів особистості.

Особливо значущим виміром є стійкість суб’єктивних ставлень особистості. Як інші параметри, стійкість розвивається і змінюється в процесі онтогенезу. Примітивні ставлення дитини мінливі й нестійкі. З розширенням соціальних зв’язків особистісні ставлення набувають рис стійкості, що виявляється по-різному.

Отже, охарактеризовано базові параметри суб’єктивного ставлення до природи.

Емоційність як один з другорядних параметрів ставлення виявляється, насамперед, у емоційних реакціях. З часом вони усвідомлюються, переосмислюються, стають більш інтелектуалізованими, не втрачаючи при цьому емоційної насиченості.

Інтелектуалізація ставлень виявляється у такому вимірі, як узагальненість. На ранніх етапах онтогенезу суб’єктивні ставлення виникають під впливом випадкових подій, пов’язані з конкретними одиничними об’єктами і виступають як ситуативні. Суб’єктивні ставлення набувають узагальненості, коли особистість оволодіє певними знаннями про ці об’єкти.

Важливе місце в системі вимірів ставлення займає активність. Суб’єктивне ставлення може виявлятися як проста емоційна реакція, чи активна дія, спрямована на зміну оточення особистості.

На думку Б.Ф.Ломова, специфічне поєднання усіх зазначених вимірів ставлень – базових та другорядних – визначає особливості психічного складу конкретної особистості та рівень її соціальної активності [4, 333-335].

Виходячи із психологічного аналізу сутності особистісного ставлення Ю.О.Приходько [5] характеризує це поняття як суб'єктивний вибірковий зв'язок людини зі значущими для неї об'єктами навколишньої дійсності, що базується на її індивідуальному досвіді взаємодії з ними. Дане визначення – досить вичерпне та лаконічне – взято нами за вихідне в дослідженні процесу виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до природи.

Особливості суб'єктивного ставлення до природи у дошкільників визначаються особливостями мислення, властивими цьому віку. Ще в 20-30 рр. ХХ ст. Ж.Піаже [8] встановив, що основною рисою пізнавальної діяльності дошкільників є егоцентризм, що приводить до того, що дитина чітко не диференціює своє “Я” і навколишній світ, суб'єктивне та об'єктивне, переносить на реальні зв'язки між явищами світу власні внутрішні спонукання. Своєрідні уявлення дошкільника про світ є наслідком поверхових узагальнень, які робить дитина в процесі взаємодії зі своїм оточенням; неправомірність цих узагальнень зумовлена обмеженістю практики.

Несформованість пізнавальної сфери призводить до антропоморфізму у ставленні до природи. В психологічних дослідженнях з проблем становлення особистості в дошкільні роки, зазначається, що дитина диференціює явища дійсності на двох рівнях – понятійному і ціннісному. На першому, який здійснюється розумом, вона прагне встановити сутність того чи іншого об'єкта, його призначення, систему зв'язків з іншими. На другому рівні передбачається аналіз душевний, коли об'єкт сприймається дитиною як не відсторонений, тобто такий, що має до неї відношення, стосується її, не лишає її байдужою. Відчуття дитиною цінності того чи іншого об'єкта, переживання нею його приємності /неприємності/ спонукає до активних дій, перетворюється на мотив діяльності [9]. Такий антропоморфічний спосіб осмислення світу неминуче

призводить до того, що дошкільник вважає різні природні об'єкти суб'єктами, здатними думати, відчувати, мати свої цілі, бажання, до нерозрізненості межі між “людським” та “нелюдським”.

Оскільки все природне включається дошкільником у сферу “людського”, в нього формується “суб'єктна установка” стосовно природних об'єктів, він і ставиться до них, як до суб'єктів. Але ставлення до природних об'єктів як до суб'єктів у дошкільника носить специфічний характер: віднесення всього природного до сфери “людського” зовсім не означає для нього, що воно є чимось рівним у своїй самоцінності. Рівень сформованості уявлень про живе, розвитку пізнавальної сфери визначає в дошкільників характер взаємодії з природними об'єктами і ставлення до них. Чим вони вищі, тим спокійніше дитина поводить себе при контакті з природним об'єктом, виявляє більший пізнавальний інтерес до нього, орієнтується при взаємодії на стан і благополуччя природного об'єкта.

З іншого боку, саме в пізнавальній сфері у дошкільників виявляється суб'єктивне ставлення до природи. Характерним є неузгодженість між ставленням до природи у дошкільників та дорослих. Якщо перша реакція виховательки, що побачила метелика: “Ах, яка краса!” (перцептивно-афективний компонент), то перша реакція дошкільника – упіймати його, доторкнутися, дізнатися, “який він на дотик” (когнітивний компонент). Іноді пізнавальна активність дошкільника має занадто “дослідницький” характер: наприклад, дитина може стерти пилочок із крилець метелика та навіть відірвати їх, щоб подивитися “що ж буде”. Таку шокуючу дорослих дитячу жорстокість стосовно природних об'єктів психологи пояснюють тим, що дошкільники просто не відносять природне до сфери рівного з ними у своїй самоцінності.

Розвиток перцептивно-афективного компонента в ставленні до природи вимагає певного рівня сформованості як пізнавальної, так і емоційної сфер особистості, що досягається значно пізніше, практично тільки в юнацькому віці [7]. В той же час, нерозвиненість перцептивно-афективного компонента в

дошкільників зовсім не є підтвердженням низького рівня такого параметра ставлення як емоційність. Саме тому часто вважається, що ставлення до природи у дошкільників носить емоційний характер. Але воно є емоційним за насиченістю, але не “емоційним” за спрямованістю.

Практичний компонент інтенсивності ставлення до природи в дошкільників також сформований недостатньо. Прагнення дитини до практичної взаємодії з природними об’єктами носить, переважно, не активний, а реактивний характер: коли дитина тягнеться, наприклад, до собаки, вона реагує на психологічні релізери /ключові стимули/, що надходять від тварини. Крім того, через відсутність відповідних умінь та навичок взаємодії з природою, вони не можуть реалізувати практичний компонент ставлення.

Вчинковий компонент розвинений ненабагато краще. Для дошкільників є характерним протиріччя між тим, що декларується та реальним поведінням у природі.

Таким чином, наведені вище загальні положення дають підставу стверджувати, що у дошкільників переважає когнітивний компонент ставлення. Отже, ставлення дошкільників до природи можна охарактеризувати як суб’єктно-пізнавальне.

Ефективність виховання ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку забезпечується врахуванням таких психологічних закономірностей формування ставлення: 1/модальність ставлення до природи задається суспільною екологічною свідомістю; 2/ характер ставлення визначається індивідуальними відмінностями особистості, яка сприймає природний об’єкт, та особливостями самого об’єкта; 3/оволодіння знаннями, оптимальними стратегіями й технологіями взаємодії з природними об’єктами веде до відповідної корекції ставлення до природи.

Література

1. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. - Тбилиси: Изд-во АН Грузинской ССР, 1961. - 210 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - 4-е изд. - М.: Изд. МГУ, 1981. - 584 с. - С.518.
4. Ломов Б.Ф. Методические и теоретические проблемы психологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1984. - 444 с.
5. Приходько Ю.О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: Дис. ...д-ра психол.наук: 19.00.07. - К.,1997. - 428 с.
6. Мясищев В.Н. Психология отношений: Под ред А.А.Бодалева. - М.: Изд.Институт практической психологии, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1995. - 356с.
7. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов – на – Дону. – 1996. - 480 с.
8. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. - СПб: Союз, 1997. - 256 с.
9. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навчальний посібник для вузів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.

Marshytska V.V. Psychological peculiarities of upbringing of valuable attitude to the nature of children of elder preschool age.

This article analyzes the main gauges of subjective attitude of the personality and psychological peculiarities of upbringing of valuable attitude to the nature of children of elder preschool age.

Key words: upbringing, valuable attitude, gauges personal attitude, psychological mechanism, nature.

Маршицкая В.В. Психологические особенности воспитания ценностного отношения к природе у детей дошкольного возраста.

Рассматриваются основные параметры субъективного отношения личности и психологические особенности воспитания ценностного отношения к природе у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: воспитание, ценностное отношение, параметры субъективного отношения, психологический механизм, природа.